

BAJÁNHÁZY ISTVÁN

Évkönyvek a szokásjoggal szemben

A papi testületek tagjainak részvétele a szenátus ülésén a második pun háború idején

Annales vs Consuetudo. The Participation of the *Flamines* at the Sessions of the Senate during the Second Punic War

Abstract: I discuss in this paper the debate between one of the major priests in ancient Rome (*flamen Dialis*) and the head of jurisdiction (*praetor*). The debate concerned the right of the *flamen* to take part in the sessions of the Senate of Rome. The priest's argumentation based on the texts of old annals, probably on ancient laws of the Roman Kingdom. However, his argument was rejected by the *praetor*. His standing point was that any right must be based on permanent practice. The debate was solved in the special Roman way: the personal merits of the *flamen*, and not in his arguments, secured his right to enter the Senate's sessions. My point of view is that behind the two men there were two political groups: on the side of the *flamen* stood the patricians led by M. Porcius Cato and on the other side, behind the *praetor*, stood probably Licinius, the *Pontifex Maximus*, who represented the plebeian politicians led by the Scipio family.

Keywords: Roman Republic, *ius publicum*, *flamen*, *pontifex maximus*, *consuetudo*

Összefoglaló: Ebben a munkámban az ókori Róma egyik legmagasabb papi tisztségviselője (*flamen Dialis*) és a jogszolgáltatás vezetője (*praetor*) közötti vitát mutatom be. A vita a *flamen* azon jogán alapult, hogy vajon részt vehet-e a szenátus ülésein vagy sem. A *flamen* érvelése a régi évkönyvek szövegén alapult, valószínűleg a római királyság idejéből származó törvényeken. Az ő álláspontját azonban a *praetor* elutasította, álláspontja szerint bármilyen jognak a szakadatlan gyakorláson kell alapulnia. A vita sajátos római módon oldódott meg: a *flamen* egyéni érdemei miatt, és nem érvei hatására kapta meg a szenátusi üléseken való részvétel jogát. Álláspontom szerint a két személy mögött két politikai csoport állt: az egyik oldalon a *flamen* mögött a patriciusok álltak M. Porcius Cato vezetésével, míg a másik oldalon a *praetor* mögött feltehetőleg Licinius a *pontifex maximus* állt, aki a Scipio család által vezetett plebejus politikusokat képviselte.

Kulcsszavak: Római Köztársaság, *ius publicum*, *flamen*, *pontifex maximus*, szokásjog

1. Bevezetés

A klasszikus kor remek jogászatól, Ulpianustól származó és sokszor idézett megfogalmazás szerint a közjog a magisztrátusokra (*magistrati*), a vallásra (*sacra*) és a papi testületekre (*sacerdotes*) vonatkozó szabályokból áll.¹ Bár ezt sommásan a római közjog definíciójaként szokás értelmezni, de egyrésztől köztudott, hogy a római jogtudomány óvakodott a definíciók megfogalmazásától,² másrésztől jól látszik, hogy a jogtudós itt nem egy taxatív, hanem csak egy példálózó jellegű felsorolást adott. A modern megfogalmazás szerint a római közjog területére tartozott minden olyan szabály, ami a római államot érintette. A rómaiak tehát nem tárgyi, hanem alanyi oldalról ragadták meg a különbséget. Ezért nemcsak a római állam felépítésére és működésére vonatkozó szervezeti szabályok, nemcsak a római állam idegen hatalmakkal kötött szerződésai, de a saját polgáraival kötött szerződésai is a közjog területére tartoztak. A közjog-magánjog megkülönböztetés már a köztársaság idején élesen beivódott a római gondolkodásba, olyan helyeken is láthatjuk, ahol annak gyakorlati jelentősége nem volt,³ néhány jogtudósról tudjuk azonban, hogy mindkét jogterülettel foglalkoztak.⁴

A papi tisztségviselőkre (*sacerdotes*) és a vallási rítusokra (*sacra*) vonatkozó szabályok azonban mind az ulpianusi, mind a modern definíció szerint egyértelműen a római közjog körébe tartoztak. Ugyanakkor a források alapján azt láthatjuk, hogy maguk a rómaiak ezeket a szabályokat a világi közjogi szabályoktól teljesen elkülönítetten kezelték, úgy, mintha a két szférának semmi köze sem lenne egymáshoz. Érdekes ugyanakkor, hogy a papi tisztséget viselők közül egyedül a *rex sacrorum* volt eltiltva világi tisztségek betöltésétől,⁵ a többi papi tisztséget betöltők számára nyitott volt a világi tisztségek párhuzamos viselése. Mivel a papi tisztségeket életfogytiglan lehetett betölteni, így egy-egy papi tisztséget viselő életében több világi tisztséget is betölthetett.

A két terület eltérő szabályozása ugyanakkor időnként összeütközéseket generált. Bár a rómaiak igyekeztek a szakrális és a világi szabályok összeütközéseit elkerülni, például azzal, hogy egyes papi tisztséget viselőknek eleve olyan világi feladatot juttattak, ahol a két szféra szabályai nem zavarták egymást,⁶ de néha ez mégsem sikerült. Ezért fordulhattak elő olyan kollíziók, amikor például olyan világi tisztségre választották meg pályázót, amely betöltése Rómától távolabbi helyszínen való tartózkodást

1 Ulp. D. 1,1,1,2: „*Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit.*”

2 Iavol. D. 50,17,202: „*Omnis definitio in iure civili periculosa est.*” Vö. Max KASER: *Das römische Privatrecht*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955, 174.

3 Liv. 5.53.2; Liv. 31.17.8.

4 Pomp. D. 1,2,2,46: „*Tubero doctissimus quidem habitus est iuris publici et privati et complures utrisque iuris libros reliquit.*”; Gell. 10.20.2.: „*Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus.*”; Max KASER: „*Ius publicum*” und „*ius privatum*”, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1986/1, 1–101, 15.

5 Robert MUTH: *Einführung in die griechische und römische Religion*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998, 295.

6 Liv. 28,38,12; Liv. 39.45.4.

követelt meg, ugyanakkor a pályázó már egy olyan papi tisztséget töltött be, mely ezt nem tette lehetővé.⁷ A modern gondolkodás szerinti megoldás bizonyos összeférhetlenségi szabályok kidolgozása lett volna, ami viszont fel sem merült a rómaiaknál. Ehelyett az ilyen problémákat esetről esetre más és más megoldással hidalták át.

A szakrális szféra ugyanakkor erősen be is avatkozott a világi állami életbe. Cicero szerint a rómaiak voltak a legvallásosabbak a világon,⁸ Livius szerint pedig minden jelentős állami cselekménynél ki kellett kérni a túlvilági hatalmak véleményét.⁹ Valamennyi fontos állami aktushoz, ideértve például a népgyűlések összehívásához, a hadüzenethez és békekötéshez, de a diktátor kinevezéséhez is bizonyos vallási szertartás kapcsolódott. Azonban a megválasztott magisztrátusok hivatalba lépése is elképzelhetetlen volt valamilyen vallási szertartás lefolytatása nélkül, sőt az istenek kedvezőtlen hozzáállása még utólag – mai fogalmaink szerint elképzelhetetlenül, akár még hónapok múlva – is érvényteleníthetett világi állami döntéseket.¹⁰

Jelen tanulmányomban Jupiter főpapjának (*flamen Dialis*) a szenátusi üléseken való részvételével kapcsolatos, Livius munkájában megőrzött vitát elemzem.

2. A forráshely

Liv. 27.8.4–10. „P. Licinius pontifex maximus kényszerítette C. Valerius Flaccust, hogy akarata ellenére Iuppiter papjává szenteltesse magát. *A vallási ügyeket intéző decemvirek közé a meghalt Q. Mucius Scaevola helyére C. Laetoriust választották meg. Szívesen elhallgattam volna, milyen okból kényszerítették Valeriust, hogy Iuppiter főpapja legyen, ha rossz hírét nem változtatta volna jóra.* Ugyanis P. Licinius pontifex maximus a papi tisztséget rendezetlen és kicsapongó ifjúsága miatt kényszerítette rá, *mert az ifjút életmódja miatt már édestestvére és többi rokona is meggyűlölte. De mióta lelkét az áldozatok és szertartások gondja töltötte be, korábbi erkölcsi csapásra annyira megváltoztak, hogy az egész ifjúság körében sem akadt senki, akit a legelőkelőbb atyák – akár rokonai voltak, akár nem – többre becsültek volna nála. Ez a róla kialakult egyhangú jó vélemény jogosan növelte önbizalmát, s így igényt formált arra a korábbi papok méltatlansága miatt sok éven át feledésbe merült jogra, hogy beléphessen a senatusba. Megjelent a Curia-ban, s mikor onnan L. Licinius praetor kivezette, a néptribunusokhoz fellebbezett. Visszakövetelte a papi tisztségével járó régi jogot; őt mint flament megilleti a biborszegélyes tóga és az elefántcsont szék.* A praetor viszont azt vitatta, hogy ezt a jogot nem az évkönyvekből kiásott, s régiségük miatt érvényüket veszített példákkal, hanem csupán a közelmúltban kialakult szokásos gyakorlattal

7 Liv. per.19; Liv. 37.51.4; Liv. per 47.

8 Cic. harusp. resp. 9.19. Alföldi egyenesen a rómaiak „babonás istenfélelmét” említi. Vö. ALFÖLDI Géza: *Római társadalomtörténet*, Osiris, Budapest, 2002, 46; Koch szerint pedig egyfajta „államalkotó tényezőnek” tekintették az istenek akarátát. Vö. Carl Koch: *Gottheit und Mensch im Wandel der römischen Staatsform = Das Staatsdenken der Römer*, szeerk. Richard Klein, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 39–113, 47.

9 Liv. 45,39,10: „Őseink minden jelentős vállalkozásukat az istenekkel kezdték, és velük is fejezték be.” = „*Maiores vestri omnium magnarum rerum et principia exorsi a dis sunt et finem statuerunt.*”

10 Liv. 8,23,15; Liv. 45,12,10; Liv. 41,18,8.

lehet igazolni, *s hogy sem atyáink, sem nagyatyáink idejében nem akadt Iuppiternek olyan papja, aki ezt a jogát gyakorolta volna. Érvelésére a néptribunusok azt válaszolták, hogy ez az előjog a papok nemtörődősége miatt ment feledésbe, ám ez csak nekik maguknak jelenthet hátrányt, de magának a papi tisztségnek nem. Ezután már a praetor sem tiltakozott, mikor a papot az atyák és a nép zajos helyeslésétől kísérve bevezették a senatusba, s mindenkinek az volt a véleménye, hogy a flamen ezt a megtiszteltetést sokkal inkább feddhetetlen életével, s nem papi joga érvényesítésével érte el.*¹¹

Kr. e. 209-ben tehát P. Licinus *pontifex maximus* Livius szerint akarata ellenére (*invitum*) Jupiter főpapjává nevezte ki az addig hanyag és költekező életet élő ifjú (*adulescentiam neglegentem luxuriosamque*) C. Valerius Flaccust. A kinevezése Livius szerint egy csapásra megváltoztatta az ifjút és vallásos életet kezdett élni, amivel rövid idő alatt mind rokonai, mind a tágabb közösség körében megbecsülést vívott ki magának. Ez biztosította számára az alapot, hogy a *flamen*nek korábbi jogait megpróbálja újra érvényesíteni. Liviustól megtudhatjuk azt is, hogy a *flamen Dialist* eredetileg megillette a bíborszegélyes tóga (*toga praetexta*) viselésén és az elefántcsont szék (*sella curulis*) használatán túl az a jog is, hogy belépjen a szenátus üléstermébe. A problémát az okozta, hogy ez utóbbival sokáig nem éltek az ezen tisztséget betöltők, így az feledésbe merült. Ezért amikor C. Valerius Flaccus be akart lépni a szenátusba, L. Licinius *praetor* kivezette őt onnan, amiből rögtön jogvita alakult ki közöttük. A *flamen* a régi évkönyvekben leírt szabályra hivatkozott, amit a *praetor* nem fogadott el:

Liv. 27,8,9: „*A praetor viszont azt vitatta, hogy ezt a jogot nem az évkönyvekből kiásott, s régiségük miatt érvényüket veszített példákkal, hanem csupán a közelmúltban kialakult szokásos gyakorlattal lehet igazolni, s hogy sem atyáink, sem nagyatyáink idejében nem akadt Iuppiternek olyan papja, aki ezt a jogát gyakorolta volna.*”¹²

A *praetor* szerint tehát az évtizedes nem gyakorlással megszűnt a korábban létező jog (*usurpatio*). A *flamen* a kivezetését elrendelő *praetori* döntéssel szemben a néptribunusokhoz fordult védelemért, akik úgy érveltek, hogy egyes papok hanyagsága csak személyüknek árthatott, de nem a papi tisztségnek, így a mindekori *flamen*

11 Liv. 27.8.4.-10. „*Et flaminem Diale inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum; decemuirum sacris faciundis creatus in locum Q. Muci Scaeuolae demortui C. Laetorius. causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam uertisset. ob adulescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem uitia inuisus. is ut animum eius cura sacrorum et caerimoniarum cepit, ita repente exiit antiquos mores ut nemo tota iuuentute haberetur prior nec probatior primoribus patrum, suis pariter alienisque, esset. huius famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetiuit, ut in senatum introiret. ingressum eum curiam cum P. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit. flamen uetustum ius sacerdotii repetebat: datum id cum toga praetexta et sella curuli ei flamonio esse. praetor non exoletis uetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu uolebat: nec patrum nec auorum memoria Diale quemquam id ius usurpasse. tribuni rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse cum aequum censuissent, ne ipso quidem contra tendente praetore, magno adsensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita existimantibus magis sanctitate uitae quam sacerdotii iure eam rem flaminem obtinuisse.*”

12 Liv. 27,8,9: „*praetor non exoletis uetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu uolebat: nec patrum nec auorum memoria Diale quemquam id ius usurpasse.*”

gyakorolhatja ezt a jogot. Ezen érv hatására – némi vita után – a *praetor* végül engedett, és így a *flamen* beléphetett a szenátusba. Livius szerint a *flamen* azonban inkább jelleme miatt, mintsem a felhozott érvei hatására kapta meg a tisztségét megillető jogokat.

Láthatjuk, hogy a történet nem nélkülözi Livius történetírásának színességét és fordulatoságát, és jól illeszkedik a műve alapkoncepciójához is: ő ugyanis a Római Birodalom felemelkedését az ősi rómaiak erkölcsi nagyságában látta, és ezt hangsúlyozta művében is. Ez a látásmód megfelelt az *augustus*i propagandának is, és bár Livius nem tekinthetjük Augustus császár bértollnokának – maga a császár egyenesen Pompeius hívének titulálta őt Tacitus szerint¹³ –, a szerző mégis a véres polgárháború után a béke híve lett.¹⁴

Láthatjuk azt is, hogy a választott megoldás is tipikusan római: nem az érv és ellenérv közül győzedelmeskedett az egyik vagy a másik, hanem egy kívülálló tényező, a kérelmező életvitele hozta meg számára a sikert. Ennek ellenére érdemes az érveket elemeznünk, de nem tekinthetünk el a benne szereplők elő- és utóéletének ismeretétől sem, mert csak így érthető meg maga a vita, vagyis az, hogy a *praetor* számára miért volt fontos a *flamen* kizárása a szenátusból, illetve így érthető meg az alkalmazott megoldás is.

3. Elemzés

3.1. A *flamen Dialis*

Nézzük meg először a *flamen Dialis*ról rendelkezésünkre álló ismereteket.¹⁵ A pogány Rómában egy sor intézmény jött létre a vallási kultusz ápolására. Az ezekben részt vevő papi tisztségviselők (*sacerdotes*) vagy egy-egy vallási testületbe (*collegium*) tömörültek, vagy egyes vallási tisztségeket önállóan töltöttek be. A rómaiak egyes vallási feladatok ellátását általában egy-egy papi testület megszervezésével oldották meg, a legtöbbet Numa király nevéhez köti a hagyomány. A testületi megoldás alól azonban kivételt képeznek a *flamenek*. Összesen ugyan tizenöt¹⁶ *flamen*ről tudunk, de mégsem alkottak egy kollégiumot, hanem egy-egy *flamen* önállóan, egyedül végezte egy-egy meghatározott istenség kultuszát.¹⁷ Megkülönböztetünk közöttük ún. nagyobb (*flamines maiores*) és kisebb (*flamines minores*)¹⁸ *flameneket*. A *flamines maiores*, a *flamen Dialis* (Jupiter), a *flamen*

13 Tacit. ann. 4,34: „Titus Livius [...] Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus apparet.”

14 Liv. 1,19,3.

15 A téma részletesebb feldolgozását ld.: NÓTÁRI Tamás: *A flamen Dialis tisztsége a római szakrális jogban*, Jogelméleti Szemle, 2004/1, <https://jesz.ajk.elte.hu/notari17.html> (letöltés ideje: 2024. 12. 05.); NÓTÁRI Tamás: *The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica, 2004, 157–165; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia, Kolozsvár, 2011, 471–473.

16 Legalábbis a kezdeti időkben, később számuk tovább bővült, MUTH: *i. m.*, 291.

17 MUTH: *i. m.*, 296. „Die vom pontifex maximus ernannten flamines waren Sonderpriester einzelner Gottheiten.”

18 Joachim MARQUARDT: *Handbuch der römischen Alterthümer. VI. Band. IV, Das Sacralwesen*, Leipzig, 1885, 326–327.

Martialis (Mars) és a *flamen Quirinalis* (Quirinus), a három fő capitóliumi istenség kultuszát végezték.¹⁹ A *flamen Dialis* a *pontifex maximus* előtt, de a *rex sacrorum* mögött áll a vallási ranglétrán.²⁰ Ennek némileg ellentmondva személyét mégis a *pontifex maximus* nevezte ki,²¹ méghozzá a *Vesta* papnők mintájára,²² a családból való kiragadással („*ita te, ... capio*”). Erre utal a vizsgált forráshelyben Livius is, amikor a kiragadásra (*captus est*)²³ és az „akarata ellenére” történt (*inuitum inaugurari coegit*) kinevezésről írt.²⁴ Gellius igazolja ezt, ugyanis azt írja, hogy a „kiragadás” nemcsak a *Vesta* papnőknél, de egyéb papi tisztségeknél, így kifejezetten a *flamen Diales*nál is használatos volt.²⁵

A *flamen Dialis* feladatát képezte, hogy napi áldozatot mutasson be Jupiternek, ami mozgási szabadságát korlátozta, mert minden nap Rómában kellett tartózkodnia, tehát nem hagyhatta el azt egy napnál több időre.²⁶ De még a városon belül is korlátozva volt életvitele, például nem tölthetett három éjszakánál többet saját ágyán kívül sem.²⁷ Mivel azonban a *flamen Dialis* sem volt elzárva a világi tisztségek viselésétől, ezért előfordulhatott, hogy olyan világi tisztséget kapott, ami Rómán kívüli tartózkodást igényelt, vagy egyéb okból lehetetlen volt azt ellátnia.²⁸ A rómaiak igyekeztek ugyan ezeket a kollíziókat elkerülni azzal, hogy az ilyen papi tisztséget viselőket általában olyan világi tisztségekre választották meg, vagy a feladatok szétosztásakor olyan feladattal bízták meg, amit Rómában lehetett megvalósítani (pl. *praetor urbanus*, *praetor peregrinus*, *censor*),²⁹ de ez nem mindig sikerült.³⁰ Kr. e. 189-ben például a fenti a történetünkben is szereplő P. Licinius Crassus *pontifex maximus* meg akarta akadályozni, hogy Q. Fabius Pictor, a megválasztott *praetor* elutazzon a provinciájába, mivel ő ekkor Quirinus *flamen*je is volt, így nem hagyhatta volna el egy napnál hosszabb időre Róma

19 *Flamen Dialis*: Liv. 1,20,1; Liv. 5,52,13; *flamen Martialis*: Liv. per.19; *flamen Quirinalis*: Liv. 24,8,10; Liv. 37,51,1.

20 Gell. 10.15.21; MUTH: *i. m.*; 296.

21 MUTH: *i. m.*, 296.

22 Gell. 1,12,14? „*Ea verba haec sunt: Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio.*” MARQUADT: *i. m.*, 337–338. Ez a kiragadás kezdetben talán ténylegesen, később már előzetes egyeztetés(ek) után csak szinlegesen, legvégül a *lex Papia* (*lex Papia de vestalium lectione*, Kr. e. 65), Giovanni ROTONDI: *Leges publicae populi romani*, Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York, 1990, 367–377), meghozatala után pedig már a *comitia calatan* az előzetesen megszemlélt, legfeljebb húsz jelöltből történő kiválasztással történt. MARQUADT: *i. m.*, 337.

23 Liv. 27,8,5: „*C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat.*”

24 Liv. 27,8,4: „*Et flaminem Dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Ualerium Flaccum.*”

25 Gell. 1,12,15: „*Sed flamines quoque Diales, item pontifices et augures 'capi' dicebatur.*”

26 Liv. 5,52,13: „*Iuppiter papja bűnt követ el, ha csupán egy éjszakát is a Városon kívül tölt.*” – „*Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est.*”

27 Gell. 10,15,14: Ez a korlátozó szabály nagyon hasonlít a manus nélküli házasság fenntartásához kialakított *trinoctium* intézményére. Ld. XII tab. VI.5. (Gai. I,111.)

28 A *flamen Dialis*t a Rómában való tartózkodási kötelezettségén túl még egy sor vallási szabály is megakadályozta abban, hogy a konzuli tisztséget töltsse be: például nem ülhetett lóra, nem láthatott felfegyverzett hadsereget, ami a hadvezetésből eleve kizárta. Vö. Gell. 10,15,1–5; NÓTÁRI: *A flamen Dialis...*, *i. m.*

29 Liv. 24,8,10; Liv. 39,45,4.

30 Liv. 37,51,1–5. (*flamen Quirinalis* – Szardínia praetora), Liv. per. 19 (*flamen Martialis* – consul).

városát. Ezzel kapcsolatban vita tört ki a két papi tisztséget betöltő személy között, melyet csak a népgyűlés oldott fel.³¹ A kérdés úgy oldódott meg, hogy elvben a *pontifex maximus*nak adtak igazat, ami a vallási szabály győzelmét jelentette a világi szabályok felett, de a *flamen* megszabadult kiszabott pénzbüntetéstől, így tulajdonképpen mindketten presztízsesvesztés nélkül zárhatták le az ügyet.

Ezen túl a *flamen Dialis* működését számos – az ősi időkre visszavezethető – korlát is érintette.³² Ezek közül, ami a világi közéleti tevékenységüket is nagyban érintette, az, hogy a *flamen Dialis* nem tehetett esküt.³³ A megválasztott magisztrátusnak viszont öt napon belül esküt kellett tennie, ha ezt nem tette le, akkor le kellett mondania hivataláról.³⁴ Ez a probléma merült fel Kr. e. 200-ban, amikor az akkor *aedilis*sé választott C. Valerius Flaccus vallási tisztsége (*flamen Dialis*) miatt nem tehetett esküt, de a tisztességéről sem akart lemondani. A szenátus végül úgy döntött, hogy ha talál egy megfelelő embert, aki helyette leteszi az esküt, akkor ez a megoldás elfogadható. Mivel testvére, a megválasztott *praetor*, L. Valerius Flaccus hajlandó volt az esküt letenni, és személyét a konzulok elfogadták.³⁵ Ismereteim szerint ez egy egyszeri és rendkívüli eset, ahol közjogi képvisellel találkozhatunk, amit a szoros vérségi kötelék (testvérek) tett lehetővé: az istenek haragja az esküszegőre éppúgy kiterjedt volna, mint a képviselt személyre. De még ekkor is a nép külön és előzetes engedélye volt ezen megoldáshoz szükséges.

Ha a magisztrátus működési területe Rómán kívül esett, úgy az eskütétel után egy meghatározott időn belül el is kellett oda indulnia, ha pedig ezt nem tette meg, akkor bírság kiszabásával³⁶ lehetett őt erre kényszeríteni. Lehetséges volt azonban felmentést kérni ez alól. Egyik kimentési ok lehetett (akár magán) vallásos szertartások elvégzésére való hivatkozás is, erre azonban az érintettnek itt is esküt kellett tennie, megjelölve az akadályt.³⁷

3.2. Az ügy szereplői

Az ügy megértése szempontjából fontos tisztáznunk, hogy történetünk szereplői kik voltak, és milyen szerepet tölthettek be az akkori római politikai életben.

Az egyik főszereplőnk C. (Gaius) Valerius Flaccus, a *flamen Dialis*, ősi patricius családból származott. Apja, P. (Publius) Valerius Flaccus, Kr. e. 227-ben consul volt, a második pun háború idején több fontos állami küldetésben vett részt, például Kr. e. 219-ben tagja volt annak a szenátusi küldöttségnek, amely Hannibáltól Saguntum ostromának

31 Liv. 37,51,5: „Végül a vallás szempontja diadalmaskodott. A flament utasították, hogy engedelmeskedjék a főpapnak, s pénzbüntetését a népgyűlés rendelkezésére elengedték.” – „Religio ad postremum vicit; ut dicto audiens esset flamen pontifici iussus; et multa iussu populi ei remissa.”

32 NÓTÁRI: *A flamen Dialis...*, i. m.

33 Liv. 31,50,7; Gell. 10,15,4; NÓTÁRI: *The Function...*, i. m., 159.

34 Liv. 31,50,7: „hivatalát pedig csak az viselhette öt napnál tovább, aki letette az esküt a törvényekre” – „magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere”.

35 Liv. 31,50,9; Liv. 31,50. „A néptribunusok az ügyet a népgyűlés (sic) elé terjesztették, s a nép úgy határozott, hogy az eskű éppen olyan érvényes, mintha maga az aedilis tette volna le.” – „Tribuni ad plebem tulerunt plebesque scivit ut perinde esset ac si ipse aedilis iurasset.”

36 Liv. 42,21,4: „pénzbüntetésre ítélik a konzulokat, ha nem indulnak el provinciájukba” – „et consulibus multam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiarunt”.

37 Liv. 41,15,10; Liv. 42,32,1–2.

abbahagyását követelte.³⁸ Kr. e. 211-ben még felszólalt a szenátusban, Hannibal Róma felé vonulása miatt ugyanis heves vita alakult ki, hogy Capua ostromát fel kell-e adni Róma megvédése miatt, vagy sem. A szenátus végül az ő közbenső javaslatát fogadta el, és csak annyi erőt vontak el Capua alól, hogy annak ostroma tovább folytatódhasson. Kr. e. 209-ben viszont már biztosan nem élt, mivel a most elemzett vita során Livius már nem őt, hanem az érintett C. Valerius Flaccus bátyját, Lucius Valerius Flaccust tekintette a család fejének.

A *flamen* bátyja Lucius Valerius Flaccus volt ebben a korszakban, a család legkiemelkedőbb személyisége, aki Kr. e. 234 körül született. M. Porcius Cato telekszomszédja, majd katonatársa volt, mindketten részt vettek a thermopülaei csatában, az ún. *asiai* (Antiokhosz király elleni) háborúban,³⁹ és beszélgetéseik során közeli barátság alakult ki közöttük. Cato neki is köszönhette, hogy rá hallgatva politikai karrierbe kezdett Rómában.⁴⁰ Lucius Kr. e. 201-ben *aedilis curulis*, 199-ben Szicília *praetora*, majd 195-ben konzul lett Catóval. Karrierje csúcsát Kr. e. 184-ban érte el, amikor szintén Catóval együtt a cenzori tisztséget töltötte be.⁴¹ Bár működésük inkább Cato irányítása alatt állt, és az ő szigorúságától és tetteiről lett híres (pl. L. Scipio Asiaticust kizárták a lovagok közül), de tudjuk, hogy Flaccus két állami építkezést mégis önállóan, egyedül rendelt meg. Ezután politikai aktivitásáról már nem tudunk, Kr. e. 180-ra tehetjük halálát.

Főhősünk, C. (Gaius) Valerius Flaccus a család legkevésbé sikeres tagja volt, legismertebb tette a most elemzett vita a szenátusi tagságáról. A *flamen Dialis* tisztsége Kr. e. 211-ben üresedett meg, amikor az akkor hivatalban lévő C. Claudius egy állatáldozat során hibát vétett, amiért lemondott tisztségéről.⁴² Livius leírásából nem derül ki, hogy Claudius lemondása önkéntes volt-e, vagy esetleg a *pontifex maximus* nyomására történt. Az azonban érdekes, hogy egy ilyen fontos papi tisztséget – különösen háborús időkben, amikor a rómaiak még jobban ügyeltek a túlvilágiakkal való megfelelő kapcsolatokra – ezután két évig nem töltöttek be, még akkor is, ha a tisztség betöltésének szigorú előfeltételei voltak.⁴³

A másik oldalon a plebejus családból származó és Kr. e. 243-ban született Publius Licinius Crassus állt, tőle ered a család mesés gazdagsága, és ezért ő vette fel először a Dives (Gazdag) nevet.⁴⁴ Nagyon fiatalon, Kr. e. 216-ban került be a *pontifexek* kollégiumába, majd első nevezetes tette az lett, hogy még az *aedilisi* tisztség elnyerése előtt a nép *pontifex maximus*sá választotta, ami Livius szerint nagy szenzáció volt, mert előtte 120 évig – egy kivétellel – nem volt arra precedens, hogy olyat választottak volna meg a *pontifex maximus* tisztségére, aki korábban nem töltött be *curulisi* székkal járó világi

38 Liv. 21,6,8.

39 Plut. Cato 13,2; Ulrich von LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae = Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3)*, Schäuble Verlag, Reinfelden–Freiburg–Berlin, 1989, 1–263, 37.

40 Plut. Cato 3,1,3.

41 Liv. 39,41,4.

42 Liv. 26,23,8.

43 A tisztséget betöltőnek *confarreatió*val kötött házasságból kellett származnia, és ha maga is házasságban élt, azt szintén csak ilyen módon köthette meg. Ld. Gai. Inst. I,112; NÓTÁRI: *The Function...*, i. m., 164.

44 Plin. n.h. 21,3,4.

tisztséget!⁴⁵ Ehhez tudnunk kell, hogy a vallási testületek tagjaikat eredetileg és általában kooptálással egészítették ki és vezetőjüket maguk választották, tehát nagyfokú autonómiát élveztek. Ez a rendszer azonban bizonyos papi testületeknél valamikor megváltozott, itt azt látjuk, hogy a második pun háború idején már nem a kollégium tagjai, hanem a nép választotta meg a *pontifexi* kollégium vezetőjét.⁴⁶ Kr. e. 210-ben a kinevezett Q. Fulvius Flaccus *dictator* mellett *magister equitum* volt,⁴⁷ majd újra hagyománytörő módon Kr. e. 209-ben cenzor lett, holott korábban se *praetor*, se *consul* nem volt.⁴⁸ Kr. e. 209-ben a curiák főpapjának (*maximus curio*) tisztségére csak egy pályázó volt, a plebejus C. Mamilius Atellus, akit a szenátorok többsége elutasított, arra való hivatkozással, hogy eddig mindig patrícius viselte ezt a tisztséget. Livius ugyan nem írja, de valószínűsíthető, hogy ebbe a vitába a szintén plebejus *pontifex maximus* is belefolyt, de azt tudjuk, hogy végül a nép mégis a pályázót választotta meg.⁴⁹ Ezen eset után, de még ugyanebben az évben került sor az elemzett ügy előzményeként C. Valerius Flaccus *flamen Dialis* kinevezésére. Későbbi politikai karrierje során, Kr. e. 208-ra *praetornak* választották meg,⁵⁰ és ekkor a *praetor peregrinus* tisztséget kapta meg.⁵¹ A vallási élet területén Kr. e. 206-ban az ő nevéhez fűződik egy, a szent tüzet kellően nem őrző *Vesta* papnő megkorbácsoltatása is. A tüzet minden év március elsején gyújtották meg egy gyümölcsöt hozó fa (*arbor felix*)⁵² ágaiból, és a következő évi tűzgyújtásig folyamatosan égnie kellett. Ha ez kialudt, azt baljós jelnek tekintették, és ha azt a papnő figyelmetlensége okozta, akkor a vétkest a *pontifex maximus* megkorbácsolhatta.⁵³ Kr. e. 205-ben *consullá* választották Publius Scipio (a későbbi Africanus) társaként, ami azért is praktikus megoldás volt, mivel ő, mint *pontifex maximus*, nem hagyhatta el Itáliát, így már a megválasztásukkor egyértelmű volt, hogy *Africa* provinciát és így a háború befejezésének lehetőségét nem a sorshúzásra kell bízni, hanem azt vita nélkül Scipio kapja majd meg. Ő maga pedig Bruttiumot kapta meg provinciául, ahol Hannibal seregeit tarthatta kontroll alatt, mely megbízatását Kr. e. 203-ig meghosszabbították.

Kr. e. 200-ban tiltakozást jelentett be a Sulpicius konzul által a Philipposz macedón király elleni háború sikeréért Jupiternek rendezendő játékok és ajándékok felajánlására tett fogadalom (*votum*) ügyében. Szerinte ugyanis nem lehetett erre a célra határozatlan összeget (*incerta pecunia*) felajánlani, hanem csak meghatározottat (*certa pecunia*), amit ráadásul – a szakrális jellege miatt – rögtön el is kell különíteni.⁵⁴ Az ügy a szenátus elé

45 Liv. 25,5,4.

46 Liv. 25,5,2.

47 Liv. 27,5,19.

48 Liv. 27,6,18.

49 Liv. 27,8,1–3.

50 Liv. 27,21,5.

51 Liv. 27,22,3.

52 MUTH: *i. m.*, 255.

53 Liv. 28,11,6; Plut. Numa 10; MARQUADT: *i. m.*, 342.

54 Liv. 31,9,7: „*hogy a consul fogadalmában nem ajánlhat fel bizonytalan, hanem csak meghatározott összegű pénzt, mert ezt a pénzt nem szabad felhasználni a háborúban, hanem azonnal félre kell tenni, s nem lehet egyéb összegekkel összekeverni. Mert ha ez történik, a fogadalmat nem lehet előírás szerint teljesíteni*” – „*qui negavit ex incerta pecunia voveri debere, quia ea pecunia non posset in bellum usui esse seponique statim deberet nec cum alia pecunia misceri: quod si factum esset, votum rite solui non posse*”.

került, utasítására a *consul* kikérte a *pontifexi* kollégium véleményét. A testület tagjai viszont meglepő módon a testület vezetőjével szemben a konzul álláspontját fogadták el, indoklásukat azonban sajnos nem tudjuk meg.⁵⁵ Feltételezhetjük, hogy ezen döntés mögött a testületen belüli hatalmi harc húzódott meg, az azonban, hogy erre egyáltalán sor kerülhetett, bizonyíték a testület demokratikus működésére. Az ellentét ugyanakkor összefüggött azzal, hogy a *pontifex maximus* ekkor már nem a testület tagjai választották, hanem a népgyűlés, melynek döntése nem feltétlenül esett egybe a tagok véleményével.⁵⁶

Némi szünet után, Kr. e. 189-ben ő érte el, hogy vallási hibára való hivatkozással a szenátus rendelje el a Kr. e. 194-ben L. Valerius Flaccus és M. Porcius Cato *consulok* által elvégzett *ver sacrum* áldozat megismétlését. A *ver sacrum* az egyik legnagyobb vallási áldozat volt a római állam jólétéért. A második pun háború kezdetén, a vesztes trasumennusi csata után, Kr. e. 217-ban rendelték el – a Sybilla könyvek alapján, több más vallási szertartással együtt –, célzottan az állam fennmaradásáért.⁵⁷ A folyamatos háborús megpróbáltatások miatt azonban annak elvégzésére végül is Livius szerint csak 21 év után került sor.⁵⁸ Livius leírása alapján egyértelmű, hogy annak megismétlését a szenátus a *pontifexi* kollégium határozata alapján⁵⁹ rendelte el, de nem zárható ki, hogy a döntést annak vezetője kezdeményezte. Ez nyilvánvalóan a Cato és köre elleni támadásként értékelhető, érdekes viszont, hogy Cato a Kr. e. 184-es cenzori működése során nem állt ezért rajta bosszút, holott tudjuk, hogy Scipio Asiaticust kizárta a lovagrendből.⁶⁰ Utolsó feljegyzett tette Kr. e. 189-ben az volt, amikor megtiltotta Q. Fabius Pictornak, aki mint *flamen Quirinalis* Szardínia *praetora* lett, hogy elutazzon provinciájába.⁶¹ Halála Kr. e. 183 elején következett be, temetése pedig rendkívül látványos volt: Livius szerint a temetési játékok három napig tartottak, azokon 120 gladiátor pár küzdött meg és a nép húsadományt kapott, mindez a család rendkívüli gazdagságára utal.⁶² Az ekkor elhangzott halotti beszédből (*laudatio funerbis*) feltehetően Livius is idézett,⁶³ ebből tudjuk, hogy vallásra vonatkozó szabályokban rendkívül jártas volt.

55 Liv. 31,9,8: „A főpapi testület azt válaszolta, hogy nemcsak lehetséges, de ez a leghelyesebb eljárás.” = „*Posse rectiusque etiam esse pontifices decreverunt.*”

56 Liv. 25,5,2.

57 Liv. 22,9,10.

58 Liv. 33,44,2.

59 Liv. 33,44,1. „*ex decreto pontificium*”.

60 Liv. 39,44,1.

61 Liv. 37,51,5: „Mindkét részről parancsokat osztogattak egymásnak, pénzbiztosíték letételére s pénzbüntetésre ítéltek egymást, a tribunusokhoz fordultak, majd a népgyűléshez fellebbeztek. Végül a vallás szempontja diadalmaskodott. A flament utasították, hogy engedelmessédjék a főpapnak, s pénzbüntetését a népgyűlés rendelkezésére elengedték.” – „*Et imperia inhibita ultro citroque, et pignera capta, et multae dictae, et tribuni appellati, et prouocatum ad populum est. religio ad postremum uicit; ut dicto audiens esset flamen pontifici iussus; et multa iussu populi ei remissa.*”

62 Liv. 39,46,2.

63 Liv. 30,1,5: „Előkelő származású volt és gazdag, egyaránt kitűnt külsejével és testi erejével, s remek szónok hírében állt, akár perbeszédet kellett mondania, akár a senatus vagy a népgyűlés előtt elvetésre vagy elfogadásra ajánlania egy javaslatot. Rendkívül jártas volt a főpapi jogban, s mind-ezeken felül consuli tisztsége még hadi dicsőséghez is juttatta.” – „*Nobilis idem ac diues erat; forma uiribusque corporis excellabat; facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu et apud populum suadendi ac dissuadendi locus esset; iuris pontificii peritissimus; super haec bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat.*”

Hírneve később is fennmaradt, Cicero a három legnevezetesebb *pontifex maximus* között említi.⁶⁴

Láthatjuk tehát, hogy P. Licinius Crassus korának egyik meghatározó politikai egyénisége volt, bár történetünkben csak annak lelegején jelenik meg, Valerius *flamenné* emelése során, de feltételezhetően a szenátus ülésén való részvételi jogával kapcsolatos vita háttérben is ő állt. Ezt azért is állíthatjuk, mivel a történetben szereplő L. Licinius *praetorról* semmit sem tudunk, ő sehol máshol nem jelenik meg a történetíróknál, így nyilván nem lehetett meghatározó személyiség. Tisztsége alapján azonban a politikai elitbe tartozott, és neve alapján joggal feltételezhető, hogy a *pontifex maximusszal* valamilyen rokoni kapcsolatban állhatott, magatartása alapján pedig ugyanazon politikai táborhoz tartozhatott.

A fentieket összevetve megállapíthatjuk, hogy történetünknek lehetett egy erős politikai szála is, melyben egyik oldalon a Valerius család tagjai álltak, amely ősi patriciuscsalád volt, és tagjai ebben az időben egyértelműen a politikailag rendkívül aktív Cato közeli baráti köréhez tartoztak. A másik oldalon pedig a plebejus Licinius Crassus *pontifex maximust* találjuk, aki viszont a Scipiók köréhez tartozott, és neve alapján ide sorolhatjuk az ügyben szereplő L. Licinius *praetort* is.

3.3. Az ügy jogi elemzése

Az ügy jogi része nem túlságosan bonyolult: a *flamen* egy ősi jogszabályra, feltehetőleg egy királykori törvényre hivatkozva támasztott jogot a szenátus ülésén való részvételre, amelynek alkalmazását a *praetor* megtagadta, és elrendelte az illető kivezetését. Ez ellen a *flamen* a néptribunusokhoz fordult, akik megvétőzták a *praetor* döntését, majd vita alakult ki: ennek során a *flamen* az írott jogra, míg a *praetor* az azt lerontó gyakorlatra (*desuetudo*), kifejezetten a jog elvesztésére (*usurpatio*) hivatkozott.

Tudjuk, hogy a néptribunusok, bár nem vehettek részt a szenátus ülésén, de ekkorra már kialakult az a gyakorlat, hogy a nyilvános üléseken a *Curia* ajtaja elé ülve hallgatták a bent folyó vitát,⁶⁵ így teljesen életszerű, hogy a kivezetett *flamen* rögtön velük találkozott, és így hozzájuk fordult és segítségüket kérte. Tudjuk azt is, hogy a néptribunus majdnem minden magisztrátus majdnem minden döntése ellen tiltakozással élhetett.⁶⁶ Ezen tiltakozási jog (*ius intercessionis*) gyakorlásával megakadályozta már a döntés meghozatalát is vagy a meghozott döntés végrehajtását egyaránt. Ezt nem csak egy-egy nagy horderejű döntés megakadályozására használhatták, hanem akár tömegesen, sok-sok kis egyszerű döntés meggátlására is. Ennek keretében a korai köztársaság korában gyakran éltek a sorozás megakadályozásával⁶⁷ vagy a már besorozottnaknál a katonai eskű letételének megakadályozásával,⁶⁸ ami a legnagyobb feyyver volt a néptribunusok kezében.

64 Cic. de orat. 3,134.

65 Ludwig LANGE: *Römische Althenümer*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1867, 374. „Deshalb konnten den Tribunen in der Zeit, als sie noch nicht Zutritt zum Senate hatten, nicht verwehrt werden einen Sitz vor den Thüren des Senats zu usurpieren.”

66 Csak a konzulnak a diktátor kinevezésére hozott, illetve a cenzorok döntéseit nem akadályozhatta meg.

67 Liv. 3,69,2.

68 Liv. 4,53,2.

A forráshely alapján nem volt vitatott tény, hogy a *flamen Dialist* megillette egykor a szenátus ülésein a részvételi jog. Nem volt vitatott tény az sem, hogy jelen eset előtt legalább két nemzedék eltelt úgy, hogy azt senki sem gyakorolta. A jogvita lényege tehát az volt, hogy a szokásjog, azaz a jog nem gyakorlása leronthatja-e az írott jogot, illetve a jog nem gyakorlása (*usurpatio*) megszüntette-e a korábban fennállt jogot vagy sem.

A szokásjog törvényrontó (*desuetudo*) erejére természetesen találunk jogi forrásokat. Gaius tankönyvében a manusos házasság kikopását is részben a szokásjog törvényrontó erejére (*desuetudo*) vezeti vissza.⁶⁹ A *Digesta* első könyve foglalkozik a szokásjoggal. Itt mondja ki azt a köztudott szabályt, hogy a szokásjog egyenrangú az írott jogforrásokkal, így azokat nemcsak új törvényhozással (*legislatio*) lehet megváltoztatni, hanem az azokban rögzített szabályokat a közösség hallgatólagos egyetértése (*tacitus consensus omnium*) is leronthatja.⁷⁰ Egy Hermogenianustól származó, posztklasszikus összefoglalás (*epitoma*) szerint pedig a polgárok hallgatólagos egyetértésével (*tacita civium conventio*) kialakított, hosszú ideig tartó gyakorlat (*per annos plurimos*) nem ér kevesebbet, mint az írott jog (*non minus quam ea, quae scripta sunt iura servantur*).⁷¹ Ehhez érdemes még egy a Modestinus-féle megfogalmazást hozzávenni, hogy szerinte miből is keletkezhet jog: megegyezésből, azaz szerződésből, szükségyszerűségből, azaz jogszabályokból, és végül szokásból. Tehát a szerződés (*lex privata*) és a törvény (*lex publica*) mellett a szokásjog a harmadik keletkeztető erő.⁷² A folyamatos joggyakorlásra (*semper usurpato, nunquam intermissio*) utal Livius a nemzetközi szerződések gyakorlatában is, az *asiai* háború idején Antiochos király követével, Minnióval folytatott tárgyalás során a római követ, P. Sulpicius érvelése során.⁷³

A fentiekből tehát az a következtetés adódik, hogy a vizsgált vitában a *praetor* fogalmazta meg a jogilag korrekt álláspontot: mivel a jogforrások egyenrangúak, és a következetes szokásnak jogkeletkeztető, illetve jogmegszüntető ereje egyaránt volt, ezért a több évtizedes jog nem gyakorlása (*usurpatio*) megszüntette a *flamenek* eredeti jogát, már önmagában a pusztá időmúlás miatt is.

Ettől függetlenül a kérdés, mivel a vita nem bíróság előtt, hanem a szenátus előtt zajlott, végül sajátosan római módon oldódott meg: a *flament* saját érdemeire való tekintettel és nem a hivatkozása miatt engedték be végül a szenátus ülésére. Tehát nem a régi (elveszített) jog éledt fel, hanem ezt a jogot a *flamen* újra megszerezte. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy mindenki nyertesén kerüljön ki a csatából: a *flamen*,

69 Gai. Inst. I,111: „*partim ipsa desuetudine oblitteratum est*”.

70 D. 1,3,32: Iulianus libro LXXXIII digestorum: „*ut leges non solum suffragio legis latoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudines abrogetur*”.

71 D.1,3,35. Hermogenianus libro I iuris epitomarum: „*Sed et ea, quae longa consuetudine comprobata sunt ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio non minus quam ea, quae scripta sunt iura servantur*”.

72 D.1,3,40. Modestinus libro I regularum: „*Ergo omne ius aut consensus fecit, aut necessitas constituit aut firmavit consuetudo*”.

73 Liv. 35,16,8: „*Mi Regium, Neapolis és Tarentum lakóitól, amióta fennhatóságunk alá kerültek, egyszer s mindenkorra érvényes, megszakítás nélkül gyakorolt, sohasem szünetelő jog alapján követeljük meg, amire a szerződés kötelezi őket*.” – „*Ab Reginis et Neapolitanis et Tarentinis, ex quo in nostram uenerunt potestatem, uno et perpetuo tenore iuris, semper usurpato, nunquam intermisso, quae ex foedere debent exigimus*”.

aki mögött jelentős politikai tábor állt, elérte célját, de a *praetor*, illetve a mögötte álló *pontifex maximus*, aki mögött szintén jelentős politikai erők húzódhattak meg, nem szenvedett presztízsveszteséget.

Érdekes még, hogy a jog gyakorlásának, illetve nem gyakorlásának kérdése felmerült egy másik, e korból származó vita során is, mégpedig a *lex Oppia*⁷⁴ eltörlése ügyében elhangzott érvelés során.⁷⁵ Cato itt azzal próbált érvelni, hogy ugyan ez nem egy ősi törvény, de mégis, mivel már számos év gyakorlata igazolta, ezért az tulajdonképpen kiállta az idők próbáját.

4. Összefoglalás

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a konkrét jogi probléma bár valós volt, de mégsem volt olyan nagy jelentőségű, hogy komolyabb vitát ért volna. A *flamen Dialis* egy személyben töltötte be az istenség tiszteletét, részvétele vagy rész nem vétele a 300 fős szenátus ülésén nem birt igazán jelentőséggel, így jelenléte csak presztízsszempontról volt értékelhető. Álláspontom szerint a problémából annak politikai háttere miatt lett „ügy”: a patriciuscsaládból származó és Cato belső baráti körébe tartozó család tagjának ilyen „megleckéztetése” az akkori politikai életben komoly csapást jelentett volna ennek a körnek.

E csapás mögött azonban nem a *praetor*, hanem inkább a mögötte álló *pontifex maximus* lehetett az igazi hajtóerő: láthattuk, hogy P. Licinius Crassus igen korán tagja lett a *pontifexi* kollégiumnak, majd hagyományt tört már azzal is, hogy *curulisi* szék előzetes viselése nélkül annak vezetőjévé vált. Az, hogy akarata ellenére nevezte ki Gaius Valerius Flaccust *flamenné*, ravasz próbálkozás lehetett arra, hogy egy patriciust kikapcsoljon a politikai életből. Némi idő után a *flamen* viszont jogalapot talált a politika színterére való visszatérésre, amit a *pontifex maximus* a *praetor* közreműködésével igyekezett elhárítani, bár sikertelenül, de végül presztízsveszteség nélkül. Ennek ellenére a vizsgált ügy után is aktív maradt: a *ver sacrum* szertartásának megismételtetésével mérte a legnagyobb csapást magára Catóra körére, de a *Vesta* papnő megbüntetését és a *flamen Quirinus* provinciájától való eltiltását is egy-egy ilyen sikeres akcióként könyvelhette el.

Ami minket mint jogászokat ebből érdekel, az, hogy az álláspontot alátámasztó, illetve azt cáfoló érvelés egyaránt megfelelt a politikamentes jogi érvelésnek: a *flamen* a jogot alapító korábbi jogszabályra, feltehetően egy ősi királyi törvényre hivatkozott, míg a *praetor* az élő jogra, a következetes gyakorlatra, illetve annak hiányára, melynek nem vitásan már ekkor is törvényrontó ereje volt. Hasonló párhuzamot a magánjogban is találhatunk: az elévülésnél, egy jog kellően hosszú nem gyakorlása

74 Liv. 34,1,3.; (Kr. e. 215). A *lex Oppiát* a második pun háború idején hozták, mint luxuskorlátozó rendelkezést ld. *lex Oppia sumptuaria*. ROTONDI: *i. m.*, 254. (Kr. e. 215 vagy Kr. e. 213).

75 Liv. 34,3,4: „Csupán azt, hogy a törvényt, amelyet helyeseltetek és megszavaztatok, amelyet annyi év gyakorlata igazolt, azt most vonjátok vissza.” = „Immo ut quam accepistis iussistis suffragiis uestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobastis.”

az érvényesíthetőségének elvesztésével jár. Az emberemlékezet, azaz jelen esetben legalább két generáció eltelte, nyilván teljesítette ezt a feltételt. Ezen szabályok arra vezethetők vissza, hogy a jog (akár köz-, akár magánjog) nem szereti a bizonytalan szituációkat, és ezért szabályaival arra készíti a jogalanyokat, hogy ne hagyják jogukat használaton kívül, mert az azok elvesztésével járhat.